

Наталія Комлик,

аспірант кафедри української мови
Полтавського національного
педагогічного університету
імені В. Г. Короленка,
м. Полтава, Україна

Науковий керівник –

Світлана Педченко,

кандидат філологічних наук,
доцент, доцент кафедри
української мови
Полтавського національного
педагогічного університету
імені В. Г. Короленка,
м. Полтава, Україна.

СЕМАНТИЧНО-ФУНКЦІЙНІ ПОТЕНЦІЇ СУРЯДНИХ СЛОВСПОЛУЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ХХ СТОЛІТТЯ

Ключові слова: градація, метонімія, пейзаж, портрет, сурядні словосполучення, сурядні сполучники, синтаксичний ряд.

Докорінні зміни вітчизняного мовознавства ХХІ століття в контексті людиноцентризму, глобалізації та інтеграції зумовили переосмислення синтаксису української мови й окремих його компонентів, зокрема особливостей функціонування однорідних членів речення. Нові погляди на категорію однорідності знаходимо в працях Г. Вакуленка, І. Вихованця, К. Городенської, П. Дудика, Г. Дядюри, А. Загнітка, О. Межова та ін. Мовознавці найбільше звертають увагу на функційно-стильові особливості речень з однорідними членами в текстах різних дискурсів, однак поза увагою лишається фундаментальне питання про те, що на формально-граматичному рівні ці члени речення корелюють із

сурядними словосполученнями. Саме ці синтаксеми, набуваючи комунікативно-прагматичної ролі в межах речення, формують ряди однорідних членів. Тому сурядні словосполучення можна розглядати двовекторно: як повноцінні синтаксеми дореченнєвого рівня і як компоненти власне речення. Функціюючи в межах останнього, ці синтаксеми видозмінюють свої диференційні параметри й набувають додаткових спроможностей, а саме: 1) поза контекстом речення сурядні словосполучення виконують номінативну функцію, однак в площині одиниці вищого рівня ця роль означена комунікативним характером, оскільки вони стають засобами генерування думки; 2) як самостійні одиниці мови сурядні словосполучення позбавлені предикативності, проте в межах речення вони не лише дотичні до предиката, а й можуть бути безпосередніми репрезентантами предикативності, виконуючи функцію однорідних підметів або присудків; 3) компоненти сурядного словосполучення є відносно рівноправними й незалежними, натомість в межах речення ці конститuentи не лише залежать від іншого члена речення, а є певною мірою взаємодетермінованими; 4) як складники речення сурядні словосполучення набувають чіткішого семантичного наповнення, а тому й ширшого функційного потенціалу.

Сурядні словосполучення, виразники однорідних членів, інформативно збагачують речення. На думку П. Дудика, «кожна зі структур речень з однорідними членами має свою неповторну індивідуальну сутність, вагому стилістично, бо нею що-небудь активізується в усьому складі речення, логічно виділяється, набуває певної особливої ваги, звучання» [2, с. 251]. Словосполученню **сумно і гарно** поза контекстом речення притаманний найвищий ступінь узагальнення і своєрідної нейтральності, хоч воно й репрезентує два протилежні емоційні стани. Як тільки ця синтаксема

потрапляє в «реченнєве середовище», то набуває особливої значущості й конкретного семантичного відтінку та експресивності: *Бо як дивлюсь на тебе, то мені так сумно і гарно* (В. Винниченко).

Використання сурядних словосполучень, на базі яких функціують однорідні члени речення, притаманне усім стилям мовлення, проте в художньому дискурсі ці синтаксеми часто є засобами творення тропеїчності. У творчому доробку митців ХХ століття простежуємо різні тенденції до «декорування» художнього твору цими одиницями. Наприклад, В. Стефаник віддає перевагу сурядним словосполученням, де засобом конекції конститuentів є приєднувальний сполучник *та й*: *Дома пообідаю та й йду в поля жито подивитиси; Якби взев на долоню пір'є та й подув, то так пішло все; Врешті затягнув на себе кожушину та й виходив із хати* (В. Стефаник). Остап Вишня наповнює свої гуморески сурядними словосполученнями розширених рядів із єднальними сполучниками та із безсполучниковістю: *Як впливете ви з алеї-тунелю, – острівець невеличкий на вашій путі буде, – зелений острівець, зарослий і вільхами, і вербами, і кугою, і високим-високим очеретом; Ах, яка це смачна, благородна, ніжна дичина!* (Остап Вишня).

Аналіз художніх текстів письменників ХХ століття засвідчує багатство й різноплановість зображально-виражальних можливостей сурядних словосполучень. Часто вони використовуються як інструменти створення пейзажу: *Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля* (О. Довженко); *Степи, шуліка і літнє сонце відходить за обрій, а за ним молочна стежка співає білих, а може й червінькових пісень, мукають корови, з пасовиська бредуть – і далі – далі* (М. Хвильовий); *Душно, і тихо, і темно усюди, / Тьма мене давить, зловісна тьма* (М. Рильський). Речення **А**

соняшника, а маку, буряків, лободи, укрупу, моркви! (О. Довженко) на формально-граматичному рівні повністю збігається із сурядним словосполученням, парцеляція ж сполучника *а* уможливила трансформацію сурядної одиниці дореченнєвого рівня розширеного ряду в речення з однорідними членами.

Особливої стилістичної виразності сурядні словосполучення набувають у створенні портретів. Чим більший ряд цих синтаксем у реченні, тим повнішим є розкриття героїв: **Гнучка, кароока, з рожевими губоньками і веселим поглядом, вона скрашала батькову хату, як промінь сонця скрашає блакитне небо** (А. Кащенко). Паралельно із зображенням зовнішності автори репрезентують характер і внутрішній світ переживань персонажів. Досягненню інтенції сприяє така організація синтаксичного рівня, де функціують сурядні словосполучення розширених рядів асиндетичної та синдетичної природи: **Скрізь було чути вигуки, поцілунки і радісні сльози** (А. Кащенко); **Убране в сміх і сльози, в радість і страждання, з посмішкою ненависті й любові, воно гордо лежало на сих розкішних хвилях і таємниче, пильно дивилось в душу Василеві своїми дужими очима; На лиці йому стояло щось гостре, торжествуюче, завзяте і разом з тим повне безнадійного одчаю** (В. Винниченко).

Звертає на себе увагу здатність сурядних словосполучень створювати експресивний фон у творі, часто зітканий із несумісних чи протилежних ознак: **Зорі горіли хоробливо й у солодкій тузі падали на поверхню** (М. Хвильовий). Інколи таке тло є по-особливому поетичним: **Тільки ніч сміялась тихо, темно і лукаво** (М. Хвильовий).

У поезіях митці послуговуються сурядними словосполученнями для генерування градаційних, часом нагнітаючих конструкцій, щоб передати переживання ліричного

героя: *Ні щастя, ні волі, ні чуда, / ні часу хоч би про запас...; А потім розп'яли на полотні, у мarmorі, у гіпсі і в граніті* (Л. Костенко); *Забриніть, задрижіть, полетіть / І пірніть у кришталю блакиті* (М. Рильський).

Як зауважує Г. Вакуленко, стилістичної виразності набуває іменникова однорідність в ролі метонімії [1, с.218], яка формально найчастіше репрезентована номінативними сурядними словосполученнями: *Камера, стіни заходились від реготу* (І. Багрянний).

Та неспокійна доба, коли творили письменники минулого століття, позначилася на їхньому драматичному, сповненому переживань і тривоги, внутрішніх роздумів стилі. Тому однією із тенденцій поетичного синтаксису українського художнього дискурсу ХХ століття було генерування парцельованих речень, в основі побудови яких провідна роль належить сурядним словосполученням: *Снують по подвір'ю черниці, немов сновиди. Сюди й туди; Сонце сховалось за гори й ходило там десь короткими днями, а в ямі лишилась ніч... Довга, безкрая й сумна, як плащаниця; І от вони согрішили. Вона, Варвара, Секлета і Марта та ще дві чернички...* (М. Коцюбинський).

Отже, функційно-семантичний потенціал сурядних словосполучень різноплановий. Вони не лише розширюють зміст речення, а й беруть участь у генеруванні різних стилістичних фігур, серед яких вирізняються градація і метонімія. Окрім цього, ці синтаксеми наділені зображально-виражальними можливостями й часто застосовувані для створення пейзажів та портретів героїв.

Список використаних джерел:

1. Вакуленко Г. М. Функціонально-стильові особливості речень з однорідними членами в романах Івана Багряного. *Література та культура Полісся. Серія : Філологічні науки*. 2019. Том 96, № 13. С. 214–221.
2. Дудик П. С. Стилістика української мови: Навчальний посібник. К. : Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.